

КОМУНІКАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ АТРИБУЦІЇ ПРОВИН

На підставі результатів опитування 110 респондентів виявлено кількісні та змістові кореляції між низкою комунікативних властивостей особи і схильністю оцінювати взаємні провини суб'єктів міжособових, міжгрупових та міжнаціональних взаємодій. Показано особливу значущість таких перцептивно-інтерактивних властивостей особи, як соціальна активність, взаєморозуміння, взаємопізнання та взаємовплив, і транзакційних ролей родителя та дорослого. Розкрито суперечливий характер звинувачень на адресу близького і віддаленого оточення.

Ключові слова: атрибуція провин, суб'єкти спілкування, комунікативні властивості особи, перцептивно-інтерактивна компетентність, рольові позиції.

Постановка проблеми. У різноманітних обставинах міжособового, міжгрупового та широкого соціального спілкування час від часу відбувається актуалізація взаємних звинувачень його учасників. Цей процес має більш чи менш свідомий або несвідомий характер та надає спілкуванню відповідної модальності. В основі переживання власної провини або приписування вини іншим суб'єктам лежать як особистісні риси, так і комунікативно-міжособові характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переживання почуття провини та його «дзеркальне» відтворення – приписування провини – не є популярними питаннями сучасної теоретичної психології, яка більшою мірою зосереджується на над- і позаособистісних аспектах. Дещо виразнішим є їхнє значення у сферах практичної психології. О. Чаркіна наголошує на істотних розходженнях у розумінні природи почуття провини представниками різних методологічних напрямів – психоаналізу, гуманістичної та когнітивної психології [2]. Є. Ільїн виділяє три функції провини, яка: постає як моральний регулятор для підтримання норм просоціальної поведінки, бере участь у формуванні самоставлення, сприяє профілактиці психічних розладів [1, с. 158]. Провина, отже, має дуже широкий діапазон функціонування на таких різних рівнях психічного буття, як соціально-комунікативний, особистісно-рефлексивний та психопрофілактичний.

О. Чаркіна говорить про переважно деструктивний характер переживання провини студентами, яке потенціє конфронтацію між свідомим прагненням до успішності в професійному навчанні та спілкуванні з викладачами і неусвідомлюваною заборорою на досягнення успіху

через сімейну лояльність [2]. Власне про впливи сімейного виховання доволі часто йдеться в контексті більш загальних звинувачень і самозвинувачень. Зокрема, негативну роль виховних впливів, що домінують у суспільстві, зауважують ізраїльські психологи, які вивчають соціально-психологічні бар'єри досягнення миру на Близькому Сході. Людям із раннього віку прищеплюють чіткі національні цілі та водночас привчають ігнорувати цілі іншої сторони, дегуманізувати й ненавидіти суперника. Відтак власну групу належить розглядати в глорифікованому вигляді та водночас як жертву конфлікту, натомість слід заперечувати й придушувати страждання іншої групи [3].

Про всебічний і сильний вплив провини на міжособові стосунки пише Л. Мічо. Почуття провини виникає тоді, коли людина відчуває, що не змогла жити відповідно до якоїсь моральної чи соціальної норми. Воно функцієє як засіб впливу на ставлення та поведінку партнерів зі спілкування. Викликання почуття провини – це така собі загальна комунікаційна стратегія, яку використовують для поліпшення й підтримання стосунків [5]. Безпосередньо міжособові аспекти переживання провини та звинувачень досліджено в експерименті з дилеми в'язня у зв'язку з попереднім спілкуванням. Автори вважають, що почуття провини виникає лише в разі одностороннього порушення і що воно сильніше, якщо раніше гравці взаємно погодилися співпрацювати [6].

Дослідження міжособових ефектів стратегічної і спонтанної комунікації щодо провини показало важливість відповідної інформації про мотиви та наміри соціального партнера. Люди можуть

знецінити таку інформацію, якщо вони вважають, що партнер мав стратегічний намір справляти соціальний вплив. Повідомлена провина пом'якшує негативний вплив порушень довіри на міжособові судження та поведінку [8]. Загалом можна говорити про взаємне зумовлення міжособових стосунків і переживання та проявів провини.

У дослідженні групи американських науковців виявлено зв'язок між очікуваними почуттями гордості або провини і прийманням екологічних рішень. Ці почуття було актуалізовано безпосередньо перед тим, як попросити учасників прийняти низку рішень такого роду. Виявлено, що передбачення емоційного стану на майбутнє від природоохоронних дій безпосередньо перед прийняттям рішення приводить до більш високих проекологічних поведінкових намірів порівняно з передбаченням негативного емоційного стану від бездіяльності. Автори доходять висновку, що антиципація позитивних або негативних почуттів є ефективнішою за традиційне викликання негативних емоцій у сфері екологічної поведінки [7]. Отже, у такому контексті викликання почуття провини, попри його негативне емоційне забарвлення, може бути доречним і навіть бажаним.

Як зазначає група дослідників рекламного впливу, проблема провини посідає центральне місце в гуманітарних та соціальних науках. Породжуючи назагал негативні емоції, у практичному використанні вона може справляти й позитивний вплив. Емоції, породжені подразниками, що викликають почуття провини або роздратування, відіграють ключову посередницьку роль у процесах переконання: провина може позитивно впливати на поведінкові наміри. Важливим є й інший варіант впливу, який полягає у звільненні від почуття провини: реклама, яка виправдовує придбання товару, допомагає споживачам позбутися цього почуття. Відтак автори визначають дві основні комунікаційні стратегії: або розвивати ідею поведінки, що викликає провину, і пропонувати рішення для пом'якшення цього почуття, або протидіяти йому, викликаючи задоволення, яке має більшу вагу, ніж наслідки провини [4]. Описані положення відображають практичні можливості маніпулятивного використання звинувачувальних і самозвинувачувальних складових людської свідомості та поведінки, що є типовим для сучасних психологічних інтервенцій.

Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного дослідження особливостей атрибуції провин у сфері міжособових, міжгрупових та міжнаціональних взаємодій і залежності їх від комунікативних властивостей особи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Із цією метою опитано 110 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки в м. Луцьку (середній вік 18,1; особи жіночої статі становили 89,1 %). Для оцінки студентам було запропоновано 41 пару суб'єктів, які взаємодіють тепер або взаємодіяли раніше одні з одними і в стосунках між якими виникали певні проблеми. Анкету було подано у вигляді 5-бального семантичного диференціала (зі шкалою 1, 2, 3, 4, 5). Респонденти мали оцінити, хто в кожній парі більше винен у проблемах у їхніх взаєминах.

Перелік пар суб'єктів складався з трьох частин. У першій респондент оцінював ступінь провини себе самого і 12 таких суб'єктів спілкування, як мати (зразок шкали: «Я 1 2 3 4 5 Моя мати»), батько, брат, сестра, сім'я, друг або подруга дитинства, теперішній друг або подруга, дівчина або хлопець, дружина або чоловік, учитель, який найбільше вплинув, викладач, із яким найбільше спілкується, особа з оточення, яка має протилежні політичні погляди. Найбільш критично було оцінено політичного опонента ($\bar{x} = 3,3$ бала; перевищення показника 3 тут і далі означає, що респонденти більшою мірою звинувачують іншу особу, а не себе), а найменше звинувачень було спрямовано на адресу матері ($\bar{x} = 2,5$).

Другу частину склали 17 таких пар групових суб'єктів: «Моя сім'я – Наша родина», «Моя сім'я – Наші сусіди», «Особа моєї статі – Особа іншої статі», «Молодь – Старше покоління», «Студенти – Викладачі», «Молодь, яка навчається – Молодь, яка працює», «Моя соціальна група – Українське суспільство», «Моя соціальна група – Українська влада», «Україномовні громадяни України – Російськомовні громадяни України», а також «Українське суспільство» – на одному полюсі – і «Дотеперішня влада на чолі з Порошенком» (дослідження проходило наприкінці каденції цього президента), «Попередня влада на чолі з Януковичем», «Колишня влада на чолі з Кравчуком, Кучмою, Ющенком», «Колишня радянська влада», «Олігархи, мафія», «Правоохоронні органи», «Мешканці Криму та Донбасу», «Теперішня російська влада на чолі з Путіним» – на другому полюсі. Російська влада на чолі з Путіним дістала найбільшу звинувачувальну оцінку ($\bar{x} = 4,4$), а найменше звинувачувано викладачів ($\bar{x} = 2,9$).

У третій частині респонденти оцінювали співвідношення провин між українцями і 12 сусідніми народами, такими як росіяни (за зразком:

«Українці 1 2 3 4 5 Росіяни»), білоруси, поляки, словаки і чехи, угорці, румуни, молдовани, болгары, турки, німці, кримські татари, євреї. За найбільш винних щодо українців визнано росіян ($\bar{x} = 3,8$), а за найменш – кримських татар та словаків/чехів (по 3,1 бала).

Анкету було доповнено чотирма особистісними питальниками на діагностику рольових позицій (дитини, дорослого та родителя) у міжособових стосунках Е. Берна, мотивів афіліації (прагнення прийняття та страх знехтування) А. Меграбіана, перцептивно-інтерактивної компетентності (взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємовплив, соціальна автономність, соціальна адаптивність, соціальна активність) Н. Фетискіна, маніпулятивного ставлення Т. Банта [5, с. 19–20, 95–98, 235–237, 275–276]. Ці питальники сукупно містили 134 індикатори, що об'єднувалися у 12 зазначених шкал.

Кореляційний аналіз показав наявність зв'язків між частиною оцінюваних провин і соціально-комунікативних властивостей особи, відображених у перелічених шкалах.

Найбільш істотні від'ємні кореляції зафіксовано між показником соціальної активності і звинуваченнями на адресу батька, викладачів та сусідніх з українцями народів, за винятком кримських татар. (Це водночас означає схильність звинувачувати, відповідно, самого себе, студентів, українців). Натомість додатну кореляцію простежено між деякими іншими шкалами перцептивно-комунікативної компетентності і атрибуцією провин: взаєморозумінням і покладанням провин на широку родину (порівняно із сім'єю), українську владу (порівняно з усім українським суспільством), турків, болгар, кримських татар,

молдован та німців; взаємопізнанням і звинуваченнями на адресу друга/подруги дитинства, політичного опонента, родини, колишньої української влади, радянської влади, олігархів і мафії; взаємовпливом і приписуванням провин особам іншої статі, викладачам, тодішній українській владі на чолі з Порошенком, угорцям (табл. 1–3).

Виявлені відношення розкривають дещо парадоксальні відмінності у функціях різних складових перцептивно-інтерактивної компетентності, що проявляються в ставленні до самого себе та «своїх», з одного боку, і до інших, «чужих» – із другого.

Соціальна активність, яка, на суто функційний погляд, мала б спонукати до переважного звинувачення інших, насправді спрямовує звинувачувальний запал суб'єкта на нього самого і на ті групи, до яких він належить. Очевидно, зміст соціальної активності більшою мірою зосереджується навколо проблем близького оточення, тим самим актуалізуючи щодо нього звинувачувальні потреби та відповідний потенціал. Окремо слід сказати про роль батька: переживання почуття провини перед ним як сильною соціалізаційною постаттю сприяє формуванню підвищеної соціальної активності в дорослому віці.

Такі властивості, як взаєморозуміння, взаємопізнання та взаємовплив, що, відповідно до свого змісту, могли б послаблювати звинувачення на адресу «не своїх», навпаки, посилюють їх. Виходить, отже, що ці риси теж «спрацьовують» радше у вузькому середовищі, а на взаємодію з більш віддаленими суб'єктами їхній вплив поширюється менше.

Рольова позиція родителя негативно корелює з наділянням провинами матері і представників

Таблиця 1. Значущі кореляції між показниками особистісних методик і атрибуцією провин у міжособовій взаємодії

Методики	Шкали	Суб'єкти міжособової взаємодії					
		Мати ($\bar{x} = 2,5$)	Батько ($\bar{x} = 2,8$)	Брат ($\bar{x} = 3,2$)	Друг/подруга дитинства ($\bar{x} = 3,2$)	Викладач, із яким найбільше спілкується ($\bar{x} = 2,8$)	Політичний опонент ($\bar{x} = 3,3$)
Мотиви афіліації	Прагнення прийняття				.2*		
Перцептивно-інтерактивна компетентність	Взаємопізнання				.21*		.25*
	Соціальна адаптивність			-.22*			
	Соціальна активність		-.27**				
Ролі	Дитина					.26*	
	Дорослий			.28**			
	Родитель	-.19*					.22*

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Таблиця 2. Значущі кореляції між показниками особистісних методик і атрибуцією провин у міжгруповій взаємодії

Методики	Шкали	Суб'єкти міжгрупової взаємодії									
		Наша родина ($\bar{x} = 3,4$)	Особи іншої статі ($\bar{x} = 3,1$)	Старше покоління ($\bar{x} = 2,9$)	Викладачі ($\bar{x} = 2,9$)	Українська влада ($\bar{x} = 4,1$)	Влада на чолі з Порошенком ($\bar{x} = 4$)	Колишня влада на чолі з Кравчуком, Кучмою, Ющенко ($\bar{x} = 3,6$)	Радянська влада ($\bar{x} = 4,2$)	Олігархи, мафія ($\bar{x} = 4,4$)	Російськомовні громадяни ($\bar{x} = 3,5$)
Мотиви афіліації	Страх знехтування							.22*			.25*
Перцептивно-інтерактивна компетентність	Взаємопізнання	.3**						.26**	.24*	.19*	
	Взаєморозуміння	.23*				.26**					
	Взаємовплив		-.22*		-.21*		.29**				
	Соціальна активність				-.26**						
Маніпулятивне ставлення		.28**									
Ролі	Дорослий		-.2*								
	Родитель			-.3*			.23*				

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Таблиця 3. Значущі кореляції між показниками особистісних методик і атрибуцією провин у міжнаціональній взаємодії

Методики	Шкали	Суб'єкти міжнаціональної взаємодії											
		Росіяни ($\bar{x} = 3,8$)	Білоруси ($\bar{x} = 3,1$)	Поляки ($\bar{x} = 3,2$)	Словаки, чехи ($\bar{x} = 3,1$)	Угорці ($\bar{x} = 3,2$)	Румуни ($\bar{x} = 3,2$)	Молдовани ($\bar{x} = 3,2$)	Болгари ($\bar{x} = 3,1$)	Турки ($\bar{x} = 3,3$)	Німці ($\bar{x} = 3,2$)	Кримські татари ($\bar{x} = 3,1$)	Євреї ($\bar{x} = 3,2$)
Перцептивно-інтерактивна компетентність	Взаєморозуміння							.22*	.26**	.28**	.21*	.23*	
	Взаємовплив					-.23*							
	Соціальна адаптивність		-.24*										-.2*
	Соціальна активність	-.22*	-.42**	-.29**	-.3**	-.38**	-.35**	-.26**	-.31**	-.27**	-.29**		-.27**
Маніпулятивне ставлення							.23*						
Ролі	Дитина									.22*			
	Дорослий					-.23*	-.22*						
	Родитель			-.2*									

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

старшого покоління, а також поляків, але позитивно – із баченням провин політичного опонента та влади на чолі з Порошенком. Ролі дорослого більше пасує звинувачувати брата і не звинувачувати осіб іншої статі, а також угорців та румунів (див. табл. 1–3).

«Самовпевнена» родителська позиція постає як прояв почуття провин, нав'язаного в процесі виховання матір'ю та загалом старшими за віком особами, а в дорослому житті вона втілюється у звинуваченнях на адресу соціально-політичних антагоністів. Роль дорослого, як і належить, видається більш зрілою та виваженою. У цьому контексті звинувачення на адресу трьох сусідніх народів поки що залишають великий простір для інтерпретацій.

Такі показники, як прагнення прийняття, страх знехтування, соціальна автономність, соціальна адаптивність, маніпулятивне ставлення та роль дитини, виявилися не досить інформативними, тут спостерігалися лише окремі кореляційні зв'язки.

Якщо звернути увагу на частоту значущих кореляцій зі звинуваченнями конкретних суб'єктів,

то тут відносним лідером виявилася «наша родина», провини якої оцінювано щодо сім'ї респондента. Цю обставину можна трактувати в той спосіб, що саме сімейно-родинні зв'язки й контакти справляють визначальний вплив на формування звинувачувальних потреб і готовності особи.

Висновки. Істотний вплив на атрибуцію провин у міжособовій, міжгруповій та міжнаціональній взаємодії справляють перцептивно-інтерактивні властивості і рольові позиції особи. Соціальна активність спрямовує звинувачення суб'єкта на самого себе і на його референтні групи. Взаєморозуміння, взаємопізнання та взаємовплив підсилюють звинувачення на адресу інших осіб і груп. Позиція родителя впливає з дитячих узалежнень і в дорослому житті трансформується у звинувачення на адресу опонентів. Роль дорослого виявляється більш асертивною щодо звинувачень. Визначальними щодо змісту й спрямованості звинувачувальних постав особи є її сімейно-родинні стосунки в дитинстві та соціально значущі контакти дорослого життя.

Список джерел

1. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Евгений Ильин. – Санкт-Петербург: Питер, 2013. – 576 с.
2. Чаркіна О. А. Діалог поколінь: комплекс провини і феномен сімейної лояльності у розрізі системно-структурного підходу / О. А. Чаркіна // Теорія і практика сучасної психології. – 2018. – № 3. – С. 102–107.
3. Bar-Tal D. Socio-Psychological Barriers to Peace Making: The Case of the Israeli Jewish Society / Daniel Bar-Tal, Eran Halperin, Neta Oren // Social Issues and Policy Review. – 2010. – Vol. 4, no. 1. – P. 63–109.
4. Chédotal C. Using guilt appeals in communication [Electronic resource] / Camille Chédotal, Bénédicte Berthe, Bénédicte de Peyrelongue, Marine Le Gall-Ely. – Mode of access: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2051570717706830?journalCode=rmea>. – Title from the screen. DOI: 10.1177/2051570717706830
5. Miczo L. Guilt and Interpersonal Communication [Electronic resource] / L. Miczo. Mode of access: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118540190.wbeic223>. – Title from the screen. DOI: 10.1002/9781118540190.wbeic223
6. Miettinen T. Communication and Guilt in a Prisoner's Dilemma / Topi Miettinen, Sigrid Suetens // The Journal of Conflict Resolution. – 2008. – Vol. 52, no. 6. – P. 945–960.
7. Schneider C. R. The influence of anticipated pride and guilt on pro-environmental decision making [Electronic resource] / Claudia R. Schneider, Lisa Zaval, Elke U. Weber, Ezra M. Markowitz. – Mode of access: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0188781>. – Title from the screen. DOI: 10.1371/journal.pone.0188781
8. Shore D. Interpersonal effects of strategic and spontaneous guilt communication in trust games / D. M. Shore, B. Parkinson // Cognition and Emotion. – 2018. – Vol. 32, Issue 6. – P. 1382–1390.

References

1. Il'in, E. P. (2013). *Psichologija obshhenija i mezlichnostnyh otnoshenij* [Psychology of communication and interpersonal relations]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
2. Charkina, O. A. (2018). Dialoh pokolin: kompleks provyny i fenomen simeinoi loialnosti u rozrizi systemno-strukturnoho pidkhdou [The dialogue of generations: complex of guilt and the phenomenon of family loyalty in the section of the system-structural approach]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 3, 102–107 [in Ukrainian].
3. Bar-Tal, D., Halperin, E., Oren, N. (2010). Socio-Psychological Barriers to Peace Making: The Case of the Israeli Jewish Society. *Social Issues and Policy Review*, 4(1), 63–109.
4. Chédotal, C., Berthe, B., de Peyrelongue, B., Le Gall-Ely, M. (2017). Using guilt appeals in communication. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2051570717706830?journalCode=rmea>. DOI: 10.1177/2051570717706830
5. Miczo, L. (2015). Guilt and Interpersonal Communication. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118540190>. DOI: 10.1002/9781118540190.wbeic223
6. Miettinen, T., & Suetens, S. (2008). Communication and Guilt in a Prisoner's Dilemma. *The Journal of Conflict Resolution*, 52(6), 945–960.
7. Schneider, C. R., Zaval, L., Weber, E. U., Markowitz, E. M. (2017). The influence of anticipated pride and guilt on pro-environmental decision making. Retrieved from <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0188781>. DOI: 10.1371/journal.pone.0188781
8. Shore, D. M., & Parkinson, B. (2018). Interpersonal effects of strategic and spontaneous guilt communication in trust games. *Cognition and Emotion*, 32(6), 1382–1390.

V. Vasiutynskyi

PERSON'S COMMUNICATIVE FEATURES IN THE CONTEXT OF ATTRIBUTION OF GUILT

The article presents the results of an empirical study of attribution of guilt in spheres of interpersonal, intergroup and international interactions and its dependence on a person's communicative features. 110 students of the Lesya Ukrainka East European National University in Lutsk were interviewed (mean age 18.1; female gender accounted for 89.1 %).

For the assessment, students were offered 41 pairs of subjects that interact or interacted with one another and experience or experienced some problems in their relationships. The questionnaire was submitted as a 5-point semantic differential. The respondents were asked to evaluate who in each pair is or was more to blame for the problems that occurred in their relationship. The questionnaire was supplemented with four personality test diagnosing role positions in interpersonal relationship, affiliation motives, perceptual-interactive competence, and manipulative attitudes.

A significant influence of a person's perceptual-interactive features on attribution of guilt in interpersonal, intergroup and international interaction was revealed. The largest negative correlations were recorded between accusations and social activity, and positive correlations were found between accusations and mutual understanding, mutual knowledge, and mutual influence. Social activity directed the subject to him or her self-accusation and accusation of his or her reference groups. Mutual understanding, knowledge and influence reinforced accusations against others people and groups.

It was also shown that the parental position derived from child dependence and transformed into accusations against opponents in adulthood. The adult role was more assertive about the accusations. Determinants of a person's accusatory attitudes were his or her family relationships in childhood and socially relevant contacts of adulthood.

Keywords: attribution of guilt, subjects of communication, person's communicative features, perceptual-interactive competence, role positions.

Матеріал надійшов 04.12.2019